

Cristinel MUNTEANU

Limba în prețuire și disprețuire. Câteva aspecte

Cr.M. – conf. univ. doctor în filologie și în filosofie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; predă la Universitatea „Danubius” din Galați discipline din sfera științelor limbajului și ale comunicării. A publicat ca autor: *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007); *Lingvistica integrală coșeriană* (2012); *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (2013); *Tradition and Innovation in Language and Linguistics* (2017), iar ca editor: Tobias Peucer, *Despre relațiile jurnaliste* (2008); B. P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013); E. Coșeriu, H. Geckeler, *Orientări în semantica structurală* (2016; trad. de Cr.M.) etc. Este, de asemenea, autorul a peste 150 de articole și comunicări. Domenii de interes: filosofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, hermeneutică, lingvistica textului.

1. Evaluarea limbajului în istoria filosofiei

Asimilând temeinic informațiile din primul capitol (intitulat *Problema limbajului în istoria filosofiei*) al celui dintâi volum (*Limba*) din trilogia lui Ernst Cassirer, *Filosofia formelor simbolice* (cf. Cassirer 2008: 65-135), gânditorul american (de orientare fenomenologică) Wilbur Marshall Urban se arată interesat (în cartea sa masivă din 1939, *Language and Reality*) mai cu seamă de momentele de criză ale culturii europene occidentale, adică de acele adevărate puncte de cotitură în ceea ce privește reflecțiile asupra limbajului¹. El relevă faptul că în istoria gândirii există atât perioade de prețuire a limbajului (*high evaluations of language*), cât și faze de disprețuire a acestuia (*low evaluations of language*).

Urban distinge cinci momente culturale critice marcate de felul depreciativ în care ajunge să fie evaluat limbajul: (a) perioada sofisților și a scepticilor greci [din Antichitate]; (b) scolastica Evului Mediu târziu; (c) epistemologii secolului al XVIII-lea; (d) reacția idealistă din cursul secolului al XIX-lea și, în cele din urmă, (e) aceste prime decenii ale se-

colului al XX-lea, când sunt resimțite din plin efectele naturalismului evoluționist generat de epoca darwinistă”².

De altfel, titlurile scurtelor secțiuni în care Urban tratează aceste epoci de criză sunt și mai explicite, ajutându-ne să ne construim o imagine de ansamblu mai coerentă: (1) *Scepticismul sofistic și reafirmarea cuvântului*; (2) *Nominalismul și reacția realistă*; (3) *Empirismul și reacția transcendentală*; (4) *Von Humboldt și Hegel: filosofia idealistă a limbajului*; (5) *De la Hegel la Darwin* (Urban 1939: 23-31).

Este cert că preocupările referitoare la limbaj s-au adâncit, cu fiecare moment de cotitură, prin acest conflict dintre atitudinile de *prețuire* și, respectiv, de *disprețuire*. Dar, indiferent că vorbim de o evaluare ridicată sau de una scăzută a limbajului, indiferent că avem în vedere mișcarea raționalistă sau cea empiristă, se pleacă întotdeauna de la *relația inseparabilă dintre problema cunoașterii și problema limbajului*: „Pentru sofist, nu mai puțin decât pentru Platon și Aristotel, pentru Locke, nu mai puțin decât pentru Descartes și Leibniz, pentru naturalismul evoluționist, nu mai puțin decât pentru idealismul lui von Humboldt și Hegel – aceasta este supoziția care creează problema limbajului pentru filosof și în acest punct, acum și întotdeauna, se nasc problemele filosofiei limbajului”³.

Înainte de a-l părăsi pe W. M. Urban, să mai notăm ce anume constata acest filosof ca fiind caracteristic pentru situația culturală a anilor '30 din secolul al XX-lea. După părerea sa, problemele de filosofie a limbajului luaseră o nouă turnură datorită:

- (α) perspectivei pur naturaliste asupra limbajului, apărută ca o consecință a aplicării principiilor darwiniste la toate formele de cultură; și
- (β) distanței tot mai mari dintre limbajul natural și simbolurile tehnice, non-lingvistice, ale științei, ca urmare a influenței fizicii moderne (și, de aici, dificultatea de a reda semnificațiile acelor simboluri în limbajul obișnuit) (Urban 1939: 33).

Fiindcă mă interesează aici mai ales primul aspect, mă opresc doar la un citat legat de acesta: „Trecerea de la Hegel la Darwin, care [...] a schimbat fața studiilor lingvistice din secolul al XIX-lea, a avut ca rezultat tendința nu doar de a explica, ci și de a evalua limbajul în termeni

strict naturaliști și biologici. Limbajul nostru a devenit astfel «țipetele din pădure corupte și complicate de maimuțele antropoide» și s-a pus foarte firesc întrebarea cum de a putut ajunge o atare simplă extensie a funcțiunii umane de producere a uneltelor, acest simplu organ de adaptare la mediu [...], un vehicul pentru călătoria prin cele mai înalte, cele mai adânci și mai multiple [dimensiuni] ale întregii lumi!⁴.

2. Intuiționism vs empirism în lingvistică

Cu câțiva ani în urmă, un discipol direct al lui Eugeniu Coșeriu, profesorul Johannes Kabatek (predând actualmente la Universitatea din Zürich), a reevaluat într-un articol (scris în limba spaniolă: *Intuición y empirismo*; vezi Kabatek 2012: 99-115) situația din lingvistica modernă, constatând că există doi mari poli în jurul cărora gravitează teoriile lingvistice în prezent: *intuiția* (sp. *intuición*) și *empirismul* (sp. *empirismo*). După ce arată că metodele noului empirism lingvistic – în pofida desfășurării de forțe și de fonduri impresionante în câmpul cercetării⁵ – nu conduc la un progres semnificativ în ceea ce privește cunoașterea mecanismelor prin care funcționează limbajul, Kabatek demonstrează (cu argumente preponderent coșerieni) că ideea unei lingvistici construite pe o bază pur empirică, fără intuiție, este o iluzie. Lingvistica este o știință hermeneutică, de aceea ea trebuie să pună intuiția omească la baza oricărei investigații⁶.

Se cuvine să notăm – fie și în treacăt – că specialistul german vorbește despre cele două direcții din lingvistica de astăzi fără să facă, mai întâi, o (succintă măcar) prezentare a vechilor tendințe din istoria filosofiei limbajului (cum a procedat Urban, vezi *supra*). El se va fi gândit, probabil, că evoluția acestor concepții (care, prin denumire, trimit neîndoielnic la filosofie) este deja bine cunoscută cititorilor.

Kabatek sintetizează particularitățile celor două mari curente într-un tabel. Pentru a oferi mai multe informații despre distincția de mai sus, am decis să extrag din tabel particularitățile respective și să le prezint „discursiv” în cele ce urmează.

(1) Pentru EMPIRIȘTI „(i) Limbajul este un fenomen care trebuie studiat empiric (și numai empiric). Noile metodologii permit în sfârșit și

studierea proceselor cognitive”; „(ii) Lingvistica trebuie să fie o știință exactă asemeni celorlalte. Este momentul să se aplice și în lingvistică standardele metodologice corespunzătoare”; „(iii) Ființele umane sunt doar animale cu un sistem cognitiv foarte dezvoltat, dar care, în principiu, nu este diferit de cel al celorlalte primat. Trebuie să îngropăm o dată pentru totdeauna mitul care ne face să credem că suntem ceva cu totul extraordinar”⁷.

(2) Pentru INTUIȚIONIȘTI (în paralel) „(i) Limbajul se manifestă în mod empiric ca un *ergon*, dar, în mare parte, nu este imediat observabil – în pofida noilor tehnologii”; „(ii) Lingvistica este o știință hermeneutică. Nu poate și nici nu trebuie să renunțe la intuiția umană ca bază a oricărei investigații”; „(iii) Noi, ființele umane, suntem diferite de orice alt animal; limbajul omenesc este esențialmente diferit de sistemele semiotice ale celorlalte specii”⁸.

Cele două mari orientări, fie că este vorba de (a) *prețuirea* limbajului vs (b) *disprețuirea* limbajului, fie că este vorba de (aⁱ) *intuiție* vs (bⁱ) *empirism*, par niște tendințe/curențe sau concepții ireconciliabile. Lucrurile nu trebuie să stea chiar așa. L-aș menționa, de exemplu, cel puțin, pe marele filosof american John Dewey, care – grație și evoluției sale intelectuale, pesemne – dă impresia că împacă, în filosofia sa, cele două direcții contrarii (însă de această chestiune m-am ocupat în altă parte⁹, așa că nu voi relua discuția aici).

3. *Idealism și realism lingvistic*

Eugeniu Coșeriu a susținut, cu diverse ocazii, că idealismul (lingvistic) este orientarea cea mai potrivită pentru cei care se ocupă de problemele limbajului: „Da, idealismul lingvistic, care pentru mine este nu idealism, ci este realism lingvistic, cum a spus apoi domnul Copceag într-un articol” (Coșeriu 1996: 10)¹⁰. Deși tributar, în mare măsură, idealismului (ca viziune filosofică îndeosebi)¹¹, Coșeriu a acceptat ca doctrina sa lingvistică să fie caracterizată prin sintagma „*realism lingvistic*”, deoarece (după cum o declara frecvent) își construise teoria într-un mod coerent și unitar pornind întotdeauna de la realitatea limbajului¹² și criticându-i pe cei care procedaseră invers, adică printr-un „*veritabil transitus ab intellectu ad rem*” (Coșeriu 1997: 15)¹³.

De altminteri, să remarcăm că aceste două concepte (orientări) – «idealismul» și «realismul» – nu sunt antagonice nici în filosofia ca atare, odată ce sunt înțelese corespunzător. În acest sens, este bine să luăm seama la ceea ce observa (pe la începutul secolului al XX-lea) José Ortega y Gasset, un gânditor agreat și de Coșeriu: „Dar cuvântul *idealism* suferă și el false interpretări: de obicei, [se consideră că] idealist este acela care, în fața uzanțelor practice ale vieții, se comportă cu nu știu ce stupidă imprecizie și cecitate, este cel care încearcă să introducă în climatul ambient proiecte adecvate altor clime, cel care umblă adormit prin lume. I se mai spune și romantic și visător. Eu unul i-aș zice imbecil. Istoric vorbind, cuvântul *idee* vine de la Platon. Și Platon a numit idei conceptele matematice. Și le-a numit astfel simplu și exclusiv pentru că sunt niște instrumente mentale ce slujesc la construirea lucrurilor concrete. Fără numere, fără plus și minus, care sunt idei, acele presupuse realități sensibile pe care le numim lucruri n-ar exista pentru noi. Așa încât pentru o idee este esențială aplicarea ei la concret, aptitudinea ei de a fi realizată. Adevăratul idealist nu copiază, așadar, nebulozitățile naive care-i trec prin creier, ci se cufundă cu feroare în haosul presupuselor realități și caută în ele un principiu de orientare pentru a le domina, pentru a pune cu toată puterea stăpânire pe *res*, pe lucruri, care îi sunt unica preocupare și unica muză. Idealismul ar trebui să se numească la drept vorbind *realism*” (Ortega y Gasset 2000: 90-91).

Note ■ ¹ Numai comparând cele două lucrări se poate vedea cât de mult îi este îndatorat (pentru secvența de început a cărții sale) W. M. Urban lui Ernst Cassirer. Altminteri, Urban (1939: 24) trimite într-o notă de subsol la cartea lui Cassirer (vol. I), precizând că, la acel moment, chiar dacă era mai mult o schiță, contribuția filosofului german neokantian era cea mai bună istorie a filosofiei limbajului. ² În original: „(a) The period of the Greek sophists and sceptics; (b) the latter part of mediaeval scholasticism; (c) the epistemologists of the eighteenth century; (d) the idealistic reaction in the course of the nineteenth century, and finally (e) these early decades of the twentieth century when the full effects of the Darwinian epoch of evolutionary naturalism are being felt.” (Urban 1939: 22). Traducerea românească a citatelor reproduce în acest articol îmi aparține.

³În original: „For the Sophist, no less than for Plato and Aristotle, for Locke no less than for Descartes and Leibniz, for evolutionary naturalism no less than for the idealism of von Humboldt and Hegel – it is this assumption which creates the problem of language for the philosopher, and it is at this point, now as always, that the problems of the philosophy of language arise” (Urban 1939: 32).

⁴În original: „The step from Hegel to Darwin, which [...] changed the face of linguistic studies in the nineteenth century, eventuated in a tendency not only to explain but to evaluate language in purely biological and naturalistic terms. Our language became «the cries of the forest corrupted and complicated by anthropoid apes», and the question was very properly asked how such a mere extension of the tool-making function of man, this mere organ of adaptation to environment [...], a vehicle for travelling through the highest and deepest and the manifold of the entire world!” (Urban 1939: 33).

⁵Sunt trecute în revistă metode și tehnici precum *magnetoencefalografia*, *crearea imaginii funcționale prin rezonanță magnetică* etc., toate necesitând o aparatură extrem de sofisticată și de costisitoare.

⁶Cred că merită să redau aici o constatare a lui Eugeniu Coșeriu, datând încă din 1958, pe care o găsim într-o notă de subsol din cartea sa de referință *Sincronie, diacronie și istorie*: „În lingvistică se observă adesea tendința de a căuta «principiile» în științele naturale și matematici (care sunt științe cu caracter cu totul diferit), sau chiar în unele discipline cu fundament îndoielnic, cum sunt sociologia și psihologia. Și sunt unii care cred că tehnici în întregime mecanice, precum cibernetica sau statistica, ne-ar putea oferi soluția pentru anumite probleme teoretice, adică raționale. În schimb, se neglijează adesea asemănarea intimă care există între problemele lingvisticii și acelea ale celorlalte științe umaniste; și mulți lingviști, râvnind la o autonomie improprie, privesc cu neîncredere filosofia, care este știința însăși a principiilor. Datorită acestei stări de dependență inoportună, pe de o parte, de lamentabilă izolare, pe de altă parte, în lingvistică continuă să se pună, ca «actuale», probleme vechi, rezolvate deja de multă vreme, sau eliminate ca inconsistente de către filosofie sau de către celelalte științe ale omului. Este pedeapsa pe care lingvistica o ispășește pentru păcatul «misologismului» [= ‘ura față de argumente’ – *n.m.*, *Cr.M.*], păcat foarte grav după Platon, *Phaidon*, 89c-90” (Coșeriu 1997: 190, nota 63; ultima frază, cea despre misologism, a fost adăugată ulterior, în ediția a II-a a cărții, cea din 1973).

⁷În original: „(i) El lenguaje es un fenómeno que hay que estudiar empíricamente (y solo empíricamente). Las nuevas metodologías permiten por fin estudiar también empíricamente los procesos cognitivos.”; „(ii) La lingüística debe ser una ciencia exacta como otras. Ya es hora de que se apliquen los estándares metodológicos correspondientes también en lingüística.”; „(iii) Los seres humanos solo son animales con un sistema cognitivo altamente desarrollado pero en principio no diferente del de otros primates. Tenemos que enterrar una vez por todas el mito que nos hace creer que somos algo tan extraordinario” (Kabatek 2012: 101).

⁸În original: „(i) El lenguaje se manifiesta empíricamente como *ergon*, pero en gran parte no es inmediatamente observable – a pesar de las nuevas tecnologías.”; „(ii) La lingüística es una ciencia hermenéutica. No puede ni debe prescindir de la intuición humana como base de cualquier investigación.”; „(iii) Los seres humanos somos diferentes de cualquier otro animal; el lenguaje humano es esencialmente diferente de los sistemas semióticos de otras especies” (*ibidem.*).

⁹ Este vorba de teza mea de doctorat în filosofie (în curs de publicare), susținută în 2017, intitulată *John Dewey și problema sensului. De la teoria investigației la premisele unei hermeneutici integrale*.

¹⁰ Într-un articol omagial din 1981 (publicat în spaniolă), Dumitru Copceag propusese denumirea de *realism lingvistic* pentru teoria lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu (vezi Copceag 2002: 100).

¹¹ Să consemnăm amănuntul că – parafrazând titlul unei celebre lucrări aparținându-i lui Karl Vossler, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* (publicată la Heidelberg în 1904) – lingvistul K. Rogger a scris articolul *Idealismus und Realismus in der Sprachwissenschaft* (apărut în „Zeitschrift für romanische Philologie”, vol. 75, nr. 5-6, 1959, p. 403-438).

¹² Vezi, de pildă, cele spuse de Coșeriu în anii '60, când avea deja în proces de structurare „una teoria lingvistică coerentă y, al mismo tiempo, conforme al objeto lenguaje” (Coseriu 1967: 7).

¹³ Idee afirmată și astfel: „Aparentele conflicte dintre rațiune și realitate sunt întotdeauna conflicte ale rațiunii cu sine însăși, căci nu realitatea trebuie să se adapteze intelectului, ci viceversa” (Coșeriu 1997: 15).

Bibliografie selectivă ■

Cassirer 2008 = Ernest Cassirer, *Filosofia formelor simbolice* [1923], vol. I, *Limbaajul*, Traducere din limba germană de Adriana Cînta, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.

Copceag 2002 = Dumitru Copceag, „*Realismul lingvistic*” sau doctrina științifică a lui Eugenio Coseriu [1981], în „*Limba Română*” (Chișinău), anul XII, nr. 10, 2002, p. 100-107.

Coseriu 1967 = Eugenio Coseriu, *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Segunda edición, Editorial Gredos, Madrid, 1967.

Coșeriu 1996 = *Lingvistica integrală*, Interviu cu Eugeniu Coșeriu, realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.

Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 1997.

Kabatek 2012 = Johannes Kabatek, *Intuición y empirismo*, în Jesús Martínez del Castillo (coord.), *Eugenio Coseriu (1921-2002) en los comienzos del siglo XXI*, număr monografic din „*Analecta Malacitana*” (Universidad de Málaga), Anejo LXXXVI, 2012, p. 99-115.

Ortega y Gasset 2000 = José Ortega y Gasset, *Dezumanizarea artei și alte eseuri de estetică*, Traducere din spaniolă, prefață și note de Sorin Mărculescu, Editura Humanitas, București, 2000.

Urban 1939 = Wilbur Marshall Urban, *Language and Reality. The Philosophy of Language and the Principles of Symbolism*, George Allen & Unwin Ltd, London – The MacMillan Company, New York, 1939.